

Notícia del possible epitafi del dominic fra Guillem d'Aranyó, bisbe de Lleida (1314-1321)¹

Report of the possible epitaph of the Dominican friar Guillem d'Aranyó, Bishop of Lleida (1314-1321)¹

Aquest article analitza un fragment de làpida epigràfica de pedra sorrenca aparegut l'any 1986 durant les excavacions arqueològiques del castell de la Suda de Lleida, Castell del Rei. Després de restituir la lectura possible i segons la nostra interpretació, correspondria a una inscripció sepulcral atribuïble al bisbe de Lleida, fra Guillem d'Aranyó. Es presenten els interrogants existents sobre la peça i el seu context històric.

Paraules clau: Làpida epigràfica, epitafi, Lleida, bisbe fra Guillem d'Aranyó.

Al gran mestre, bon amic i company, en Prim Bertran i Roigé, investigador apassionat de la història de l'església lleidatana, que marxà durant l'hivern, quan finia l'any 14. Cuius anima requiescat in pace.

Descripció

L'Arxiu Arqueològic de Lleida guarda, entre els seus fons, el fragment interessantíssim d'una làpida epigràfica de pedra sorrenca que va aparèixer en les excavacions de l'any 1986 al castell de la Suda, el castell del Rei, d'acord amb la informació proporcionada per les responsables del Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament de Lleida. Se n'ha perdut la meitat pràcticament de la part dreta i la sisena i darrera línia del camp epigràfic.

El fragment que podem contemplar avui dia mesura 26 cm d'alt, 19 cm d'amplada i 10,5 cm de llarg. Les lletres, que conserven majoritàriament la policromia

This article analyses a fragment of an epigraphic tombstone found in 1986 during the archaeological excavations in the castle of La Suda in Lleida, Castell del Rei. After the restitution of the possible read and according to our interpretation, it would belong to a sepulchral inscription attributable to the bishop of Lleida, fra Guillem d'Aranyó. We present the unanswered questions about this piece and its historical context.

Keywords: Epigraphic tombstone, epitaph, Lleida, bishop fra Guillem d'Aranyó

dels colors roig i negre amb què foren decorades, tenen una alçada desigual que oscil·la entre els 2,2 i els 2,8 cm. Les paraules estan separades unes de les altres per tres línies de punts en vertical, puntuació que facilita la seva lectura, i conformen sis línies de text, el camp epigràfic, amb una distància interlineal de 0,5 cm.

Al fragment conservat, hi podem llegir el següent:

ANNO DOMIN[I] [---]²
XVI KALENDAS IA[---]
REVERENDUS PAT[ER] [---]
FRATER GUILLE[LMUS] [---]
E EP(ISCOPU)S IL(E)RD[ENSIS] [---]
[-----]³

El text podria correspondre, d'acord amb la nostra interpretació, i després de restituir la lectura possible,

1. Aquesta contribució s'emmarca dins el projecte *AUCTORITAS: Església, cultura i poder; s. XII-XV* (HAR 2013-31484) 1.

2. Aquest signe diacrític ens indica que s'ha perdut una part de la línia. Seguim les indicacions de Miravall 2003.

3. I amb aquest signe, indiquem la pèrdua d'una línia.

que hem indicat entre claudàtors,⁴ i el desenvolupament de les abreviatures, que hem mostrat entre parèntesis, a la inscripció sepulcral següent:

ANNO DOMIN[I] [M.CCC. XX.I]
XVI KALENDAS IA[NUARIAS] [OBIIT]
REVERENDUS PAT[ER] [DOMINUS]⁵
FRATER GUILLE[LMUS] [DE ARANION-]
E EP[ISCO]PUS IL[LE]RD[ENSIS] [CUIUS ANIMA]
[REQUIESCAT IN PACE]

I, per tant, proposaríem la traducció següent: "L'any del Senyor de 1321, a 16 de les calendes de gener (17 de desembre), va morir el reverend pare i senyor Fra Guillem d'Aranyó, bisbe de Lleida, l'ànima del qual descansi en pau."

Els interrogants

Com es pot comprovar, la restitució que proposem és, per la seva extensió, notable, no cal dir-ho. I, per tant, no deixa de ser una interpretació que pot ésser subjecta a canvis. Tanmateix, tractarem de donar resposta als nombrosos interrogants que, des de fa una colla d'anys, es plantegen entorn d'aquesta peça, així com d'argumentar l'atribució al bisbe de Lleida, fra Guillem d'Aranyó.

Primerament, no ens ha d'estranyar la troballa de la peça al castell del Rei, a l'antic palau de la Suda de Lleida, ans al contrari. Efectivament, al peu del turó, per la banda nord, a tocar gairebé de l'esmentat castell, s'hi aixecà al segle XIII, estramurs, l'antic convent dels frares predicadors, com eren anomenats també els dominics. En temps del rei Pere el Cerimoniós se n'enderrocà i construï un de nou,⁶ i, finalment, a partir de 1640, arran de la Guerra dels Segadors, tornà a enderrocar-se i es construï el nou convent del carrer de Cavallers, a l'interior del nucli urbà, l'anomenat *Roser*. Bona part dels materials constructius del vell edifici d'aquest orde mendicant a Lleida, com també de làpides i altres elements, varen ésser utilitzats per fer i reforçar els murs del turó, altres devien anar al nou edifici dels dominics i, probablement, alguns quedaren emmagatzemats al palau de la Suda que, temps a venir, es convertiria, justament, en seu dels serveis d'arqueologia de la Paeria de Lleida. Lluís Borràs, en les seves *Efemérides del Obispado de Lérida*, llibre de l'any 1911 que aplegava en un volum

4. Utilitzem la cursiva a l'interior dels claudàtors per mostrar que és la nostra interpretació perquè ha desaparegut completament aquest fragment de la làpida. I, per tant, insistim en el seu caràcter hipotètic.

5. Pensem en el mot *Dominus* i no en altres expressions que podrien també seguir a *Pater* com per exemple *in Christo*, que trobem en altres inscripcions, tot basant-nos en les fórmules que, per referir-se al bisbe Guillem, es recullen en el volum de les Actes Capitulars de 1310-1320 (Arxiu Capitular de Lleida, ACL, AC_0041): "In presencia Reverendi Patris Domini Fratris Guillelmi, miseracione divina, episcopi..." (exemple extret del full 9, d'acord amb una numeració posterior en llapis). Cal advertir, altrament, que aquest volum és el primer que es conserva a l'arxiu de la catedral de les Actes Capitulars de la seu ilderdense.

6. Dada que recull P. Bertran, d'acord amb un document pontifici del 2 de setembre de 1368, del papa Urbà V. Vegeu Bertran 2008: 151, nota 3.

les "Efemérides diocesanas" que havia anat publicant el *Diario de Lérida*, durant l'any 1910, descriu com el 8 de juny de 1691, el bisbe de Lleida —aleshores ho era Miquel Gerónimo de Molina (1682-1698)— decretava que les despulles de fra Guillem d'Aranyó que reposaven "en el convento antiguo y arruinado por las guerras, previa información y a instancias de su deudo Don José de Maraños y Aranyó" fossin traslladades al nou convent dels frares predicadors dins la ciutat.⁷

En segon lloc, durant l'edat mitjana, només consten dos frares mendicants amb el nom de Guillem com a bisbes de Lleida, i són dominics: l'un, fra Guillem de Barberà (1248-1255), que sabem que fou enterrat al convent de Santa Caterina de Barcelona, d'on procedia, i l'altre, fra Guillem d'Aranyó (1314-1321), que consta que va morir el 17 de desembre de 1321 i fou sebollit en un bell sarcòfag, justament, al convent que tenien aquests frares a Lleida,⁸ ciutat d'on era natural.

En tercer lloc, la lectura epigràfica mostra amb certesa la data de 16 calendes, i amb tota seguretat que siguin del mes de gener: la part conservada indica les lletres IA, de *ianuarias*. I, efectivament, les 16 calendes de gener es corresponen amb el 17 de desembre,⁹ de manera que, un cop comprovada aquesta dada, això ens porta, també, de manera indirecta, a atribuir la data al 1321 i restituir doncs les xifres M.CCC.XXI, d'acord amb la informació de l'any de la mort.

En quart lloc, el tipus de lletra emprada amb detalls ben característics com, per exemple, la "E" tancada per davant, de tipus uncial com la "M", i com la "N" que també arrodoneix la grafia; les lletres "U"/"V" amb el traç dret bombat; la "A" quadrada amb el traç vertical esquerre bombat; l'ús de dues formes per a la "D", la capital de tipus clàssic i la característica minúscula de tipus uncial, o la "T", que vol semblar la tau grega, entre altres, mostren els mateixos tipus emprats en les làpides epigràfiques medievals de la fi del segle XIII i primera meitat del segle XIV, que trobem a l'interior del temple i al claustre de la Seu Vella, així com a d'altres recintes eclesiàstics i religiosos.¹⁰

7. És a dir, com hem indicat, al *Roser*. Dissortadament, Lluís Borràs no aporta, com era ben habitual entre els estudiosos d'aquells temps, les referències documentals que fonamenten les seves afirmacions. Tot i que esmenta que ha treballat amb documents inèdits i amb els treballs d'historiadors com Pleyan de Porta, Lobet, Roca o Llorens. Vegeu Borràs 1911.

8. D'acord amb Sáinz de Baranda (1850), Guillem d'Aranyó féu testament el 10 de març de 1321 i morí el 17 de desembre d'aquell any. Fou enterrat a la capella de Sant Jaume del convent de Predicadors de Lleida. Vegeu Paris 2008. També recollí aquestes dades Borràs (1911: 113). Vegeu, també, Lladonosa 1972: 453; 2007: 806. Del "bell sarcòfag" en parla F. Diago, que va visitar el convent l'any 1590 (Diago 1599).

9. 16 de les calendes de gener, vol expressar que manquen 16 dies per a l'1 de gener (les calendes són l'1 de cada mes), de manera que comptant cap enrere, des del mateix dia 1, ens trobem, doncs, amb el 17 de desembre. Per altra banda, l'"anno Domini" es correspon amb l'any de l'Encarnació del Senyor que fa començar l'any el 25 de març.

10. Vegeu el treball, en aques sentit, i ja esmentat, de Miravall (2003). Pel que fa a la Seu de Lleida, vegeu Tarragona 1979; 1996.

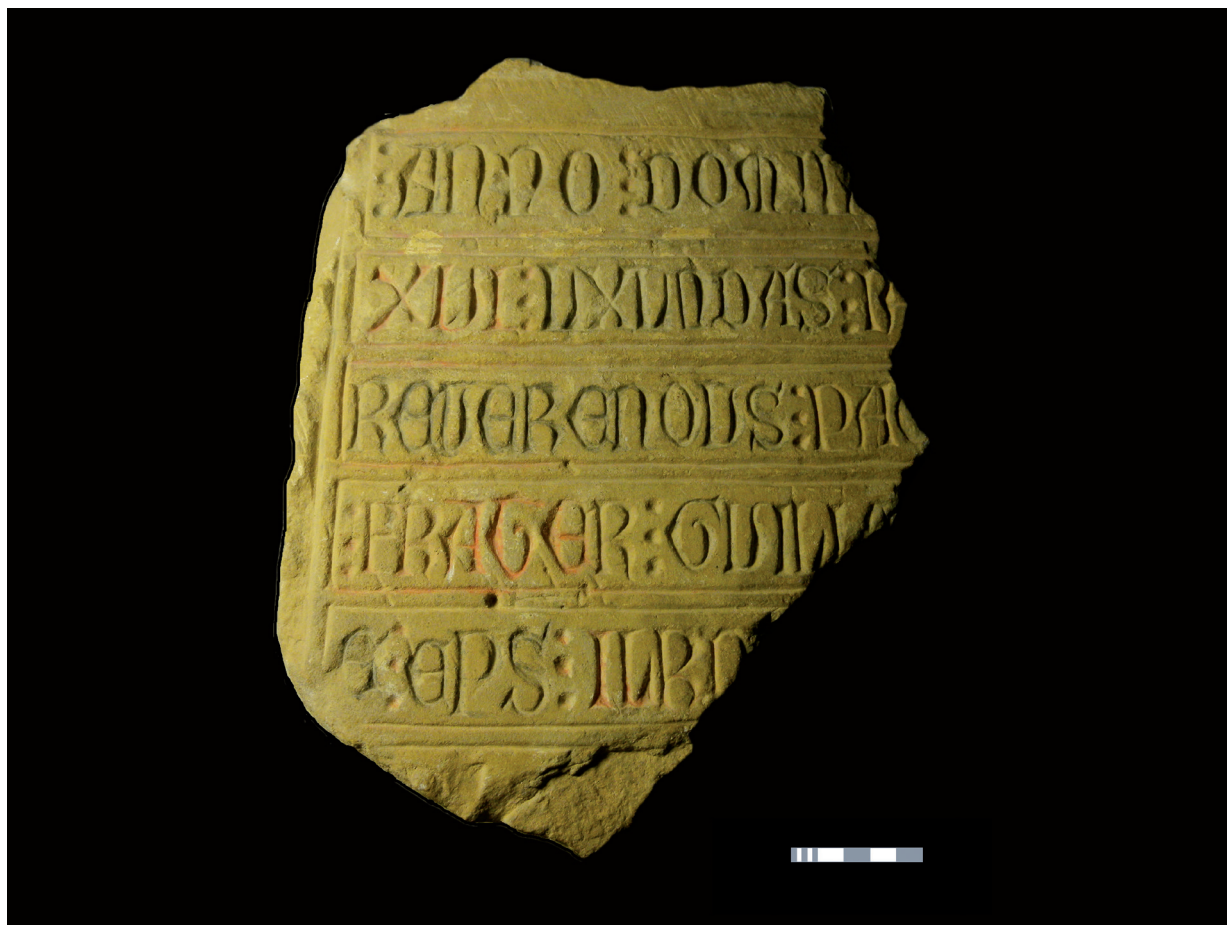

Figura 1. El fragment de làpida aparegut en les excavacions de 1986 al castell de la Suda de Lleida.

Sobre els dominics de Lleida i fra Guillem d'Aranyó

Quan fra Guillem assoleix la cadira episcopal, el 1314, l'orde dels dominics o predicadors ja porta gairebé un segle instal·lat a la ciutat de Lleida. Sembla que dataria, aproximadament, del 1219 quan, d'acord amb J. Lladonosa, hi consta la presència del sant fundador, Domènec de Guzmán, tot obtenint del rei Jaume I l'espai per construir el primer convent sota els murs nord-occidentals, com hem assenyalat, del palau de la Suda, vora els nous pous de gel que es bastiren a la fi del segle XVII i que avui es conserven en aquell indret.¹¹

Els frares dominics,¹² com també ho eren els franciscans o menorets, aconseguiren penetrar en el teixit ciutadà i inserir-se en la vida lleidatana, especialment en l'àmbit de les famílies acomodades, aquelles que havien vist incrementar els seus patrimonis amb el comerç, la usura i les inversions. Així mateix, adquiriren prestigi amb els estudis, un aspecte en què

incidiren moltíssim. Altrament, des de 1249, en època d'un altre bisbe dominic, fra Guillem de Barberà, el convent de predicadors obtingué la facultat de fer enterraments a la seva església, tot reservant per al bisbat la sisena part dels drets de sepultura i de les deixes que s'hi fessin; aquesta mesura propicià que nombroses famílies amb recursos maldessin per reposar en el convent, talment com s'esdevenia amb els franciscans, en un intent de participar, a l'hora de la mort, de l'esperit de pobresa i caritat reclamats pels mendicants.¹³ Una actitud prou constatada en els diversos estudis que s'han fet sobre els estaments urbans de la baixa edat mitjana. Efectivament, entre els treballs que hem dedicat a la família Sant Climent de Lleida, podem emprar l'exemple del testament de Tomàs de Sant Climent, datat el 17 de gener de 1337, on es constata la forta influència d'aquests religiosos.¹⁴ En les seves darreres voluntats aconsella als marmessors dels seus llegats que tinguin sempre en compte l'opinió i l'assentiment del seu confessor, el dominic fra Jaume Meler; i, si aquest faltés, aleshores els demana que consultin l'afer amb el prior del convent de l'orde a Lleida. Per satisfer els deutes contrets i per reparar les injúries que hagi comès al

11. El mateix historiador aporta, com a notícia documentada més antiga, una escriptura del 30 d'agost de 1227 on hi ha una indicació a l'obra del convent dels frares predicadors; concretament, es tracta del llegat testamentari de dues masudines realitzat pel sastre de Lleida Ramon de Montblanc. Vegeu Lladonosa 1968: 352-353.

12. Vegeu Lladonosa 1968. I una síntesi més recent sobre la presència dels mendicants a Lleida a Bertran 2008: 139-158. Vegeu també Busqueta 2004: 228-236.

13. Recordem les paraules de l'historiador francès J. Lestocquoy: "La salmòdia dels monjos reemplaçava avantatjosament el dringar dels diners en el moment en què havien de retre comptes al jutge suprem." Vegeu Lestocquoy 1945: 74.

14. Busqueta 1996: 189-218; Busqueta 2004: 232.

llarg de la seva vida, Tomàs de Sant Climent obliga i posa com a garantia el castell i la vila de Llardecans, que restaran, mentrestant, en mans, justament, del seu confessor fra Jaume Meler. Aquest, com a nou senyor natural, rebrà, tot i que de manera temporal, el jurament de fidelitat i homentatge prescrits pels Usatges de Barcelona, retuts pels homes i dones de Llardecans. Finalment, l'indret escollit per a la sepultura serà el mateix convent dels predicadors on reposen les restes d'alguns dels membres del seu llinatge: el besavi, Tomàs de Sant Climent, el pare, Ramon de Sant Climent, i el germà, Nicolau. A més, ordena reunir les sepultures en una sola capella que mana construir de pedra i guix i on hi fa construir tres sepulcres per traslladar-hi les despulles, en el que serà el nou panteó familiar.¹⁵

I el mateix podríem dir d'altres famílies de l'oligarquia urbana lleidatana, com per exemple una de les branques dels Montsuar,¹⁶ l'encapçalada pel jurista, format als primers cursos del flamant Estudi General de Lleida, Domènec I de Montsuar, mort arran de la Pesta de 1348. Disposem del seu testament, editat per Jeannine Cossé, on remarca la voluntat d'ésser enterrat, amb l'hàbit dels frares predicadors, davant l'altar de Santa Maria de la capella que ell mateix mana construir a l'església del convent dels esmentats frares, just al lloc on —concreta— hi ha dues làpides o lloses “signades amb el meu senyal de Montsuar”.¹⁷ Altrament, el testament també subratlla el protagonisme del seu confessor, que no és altre que el mateix dominic fra Jaume Meler, sense l'opinió i consell del qual no podran actuar els marmessors, i qui, a més, disposarà d'una de les claus de la caixa —l'altra clau la tindran els marmessors— on es dipositaran i reservaran tots els diners procedents dels censos, violaris, rendes diverses i altres béns que hauran de servir fonamentalment per a obres de caritat.

I els Aranyó, com els Sant Climent, els Montsuar i altres, formen part, al llarg del segle XIV, almenys, del grup de famílies que, juntament amb una posició dominant econòmicament, són ben presents i controlen diferents espais del poder i funcions urbanes, com el govern municipal, càrrecs eclesiàstics, i, alguns, fins i tot, funcions directives en l'Estudi General. I això sense comptar, ara, la seva participació al costat de

la mateixa monarquia. Així, al costat del bisbe fra Guillem, objecte d'aquesta notícia, trobem, en la documentació de l'Arxiu Capitular, altres membres de la nissaga com el canonge i procurador de l'Almonia de la catedral, Guillem d'Aranyó, l'any 1320,¹⁸ i, aquest mateix, tot actuant com a marmessor, juntament amb un Bernat d'Aranyó, l'any 1322,¹⁹ del testament del bisbe fra Guillem. Més endavant, a mitjan segle XIV, l'any 1351, i fruit de la consolidació del grup familiar, un altre Guillem d'Aranyó formarà part del grup de prohoms escollits pel Consell de la Paeria per estudiar la proposta del ciutadà Francesc de Sant Climent d'enderrocar els pòrtics (el *perxe*) de Sant Jaume del Romeu, a l'anomenat “Peu del Romeu”, per fer una plaça.²⁰ I pocs anys després, el 1367, destacarà l'activitat del paer, i, per tant, dirigent municipal, Ramon d'Aranyó, en tot el procés de reparació i construcció de les noves muralles de la ciutat; procés motivat per la guerra que sostenien la Corona d'Aragó i Castella en temps dels reis Pere el Cerimoniós i Pere el Cruel de Castella.²¹ No ens ha d'estranyar, doncs, el protagonisme que assolí en el marc de la història eclesiàstica lleidatana, i no només aquí, fra Guillem d'Aranyó.

Els autors que li han dedicat algunes ratlles —pocques, però— remarquen de Guillem d'Aranyó, també confessor i conseller,²² en aquest cas del rei Jaume II, i marmessor del testament de la reina Blanca d'Anjou, l'impuls que donà a les representacions sacres a la Seu, la introducció de costums litúrgics de caràcter popular. Cal mencionar, en aquest sentit, la celebració de la festa del Bisbetó²³ i la creació d'una escolania infantil a la catedral, el 1314. Altrament, el mandat del bisbe coincideix amb els primers temps del Papat d'Avinyó²⁴ i, en concret amb el govern del papa

18. ACL, LP_00367, i també a ACL, LP_03841. I també a les esmentades Actes Capitulars de 1310-1320, on podem comprovar la participació al costat del bisbe fra Guillem d'Aranyó, del canonge Guillem d'Aranyó (ACL, AC_0041).

19. ACL, LP_05784.

20. Vegeu Lladonosa 1952: 99-112; 2007: 209-210. Els prohoms foren Pere de Montanyana, Arnau de Riudessets, Guillem d'Aranyó i Bernat d'Almenar (Arxiu Municipal de Lleida, AML, *Llibre del Consell*, reg. 399, folis 101-102).

21. Vegeu Lladonosa 2007: 158. Document publicat a Lladonosa 1954: apèndix 10.

22. J. Lladonosa, que hi dedica algunes planes a la citada *Història de Lleida*, tot recollint dades aportades per Villanueva (1851: Carta XIV, 1-2), escriu que Jaume II es feia acompanyar sovint pel bisbe Aranyó (Lladonosa 1972: 436).

23. Villanueva (1851: 92-93) fa esment d'una consuetud de Roda del segle XIV on apareix aquesta celebració; Rubio 1949: 30-32, 35; recentment, Fité 2003a: 107.

24. Recordem que des de 1309, sota el pontificat de Climent V, i fins al 1378, amb Gregori XI, l'Església de Roma, el Papat, estableix la seva seu a la ciutat d'Avinyó. Durant aquest temps culmina el procés de centralització del poder i de l'administració de l'Església. Un poder, l'exercici efectiu del qual reposarà sobre quatre pilars bàsics: 1. La presència arreu dels llegats apostòlics amb plens poders que, a més, reclamaran per al Papa la plenitud del poder, tant espiritual com temporal; 2. El domini del sistema beneficial, és a dir, el monopoli papal del nomenament de tots els càrrecs (beneficis) eclesiàstics, i la percepció de les rendes oportunes; 3. Una acurada reforma de la justícia eclesiàstica, amb una multiplicació dels tribunals; 4. El desenvolupament d'una estructura financera eficaç. La bibliografia és àmplia; assenyalam alguns treballs clàssics i de síntesi: Rénouard 1961; Mollat 1964; Rapp 1973; Schenk 1979; Chélini 1982.

15. “...quam sepulturam mei corporis faciendam eligo in ecclesia Domus Fratrum Predicatorum predicte civitatis, iuxta altare Beati Petri Martiris, in quo construí mando unam cappellam ut inferius expressatur...”. I, més endavant, “...volo et ordino quod de dictis sex mille masmotinis fiat et construat unja capella lapidea seu de ges bona et pulcra in loc ubi est altare predictum Sancti Petri Martiris...in quaquidem capella volo quod fiant tria monumenta lapidea pulcra...” Vegeu Busqueta 1996: 202.

16. Vegeu Conejo 2011. Entre els membres d'aquest llinatge cal destacar la figura de Manuel de Montsuar, president de la Diputació del General —la Generalitat— entre 1461 i 1464, justament durant els primers temps de la Guerra Civil Catalana del segle XV. L'historiador Josep Lladonosa reivindicà aquesta figura en els seus treballs (Lladonosa 1959; 1962). I més recentment, Joan J. Busqueta (Busqueta 2011).

17. “...Consequenter, eligo sepulturam corporis mei ante locum capelle quam construí et fieri volo, bene et complete, in honorifice sicut decet, in ecclesia monasterii fratrum predicatorum domus Ilerde, ante altare beate Marie in loco ubi iam duo lapides sive dues loses sunt meo signo de Montsoar signate...” Vegeu Cossé, Lladonosa 1982: 23.

Joan XXII (1316-1334), un pontificat caracteritzat, entre altres iniciatives, per un gran afany reorganitzador i de control dels càrrecs i rendes eclesiàstiques.²⁵ A l'empara d'aquestes directrius, Guillem d'Aranyó destacarà per l'establiment de nombroses constitucions²⁶ adreçades a regular el règim econòmic dels beneficiats a la Seu, els costums i la disciplina interna, l'administració del culte, algunes de les funcions dels rectors de les parròquies, i, fins i tot, haurà de lluitar en defensa dels drets de l'Església de Lleida contra les apetències d'alguns nobles. I això sense oblidar la seva preocupació per l'assistència als clergues que anaven de camí, així com als que eren ancians o estaven malalts, mitjançant l'impuls que donà a l'hospital i confraria de clergues pobres de Sant Salvador.²⁷ O la seva dedicació, també, al progrés constructiu i decoratiu de la mateixa catedral, mitjançant el nomenament d'un nou mestre d'obra en la persona del "lapidista" Guillem d'Erill; així s'expressen el bisbe i els canonges a les actes capitulars del 21 d'agost de 1317: "Item ordinaverunt quod Guillelmus d'Eryll, lapidista, sit magister operis seu fabrice sedis illerdensis, et ex inde percipiat canonicam porcionem prout alii magistri predecessores sui in fabrica antedicta consueverunt percipere et habere..."²⁸ Malgrat tot, l'obra d'aquest mestre és, encara, poc coneguda, tot i les aportacions de Francesca Español, recollides per Francesc Fité,²⁹ en relació amb l'esmentat mestre d'obra Guillem d'Erill,³⁰ actiu al capdavant de les obres del claustre de la seu, durant els anys trenta del segle XIV.

El bisbe fra Guillem va tenir un bisbat curt, de set anys, però com molt bé remarcava J. Lladonosa,³¹ varen ser uns anys molt interessants, sota diferents aspectes, per a la vida de la diòcesi. N'hem ressenyat

alguns, i en podem referir d'altres que revestiren també una gran solemnitat com el matrimoni de l'infant Alfons d'Aragó, futur rei Alfons el Benigne, amb Teresa d'Entença, celebrat a la Seu, el 10 de novembre de 1314, que suposà, alhora, la donació, per part del rei Jaume II al seu fill, del Comtat d'Urgell;³² la seva participació en el concili de Tarragona, de 1317, on prengué impuls la petició a Roma de canonització del també dominic Ramon de Penyafort; o la consagració a la Seu de Lleida, com a arquebisbe de Toledo, de l'infant Joan, un altre dels fills de Jaume II, amb l'assistència dels arquebisbes de Tarragona i Saragossa.³³

Com advertíem més amunt, cal seguir la recerca d'aquest bisbe i els temps del seu bisbat, que són els temps també de consolidació de la monarquia del rei Jaume II en el marc de la Corona d'Aragó. Una època, altrament, que coincideix amb les dues primeres dècades de funcionament de l'Estudi General de Lleida, on l'Església, juntament amb la Paeria, hi jugà un paper de primer ordre. L'estudi i atribució d'aquest fragment de làpida sepulcral al bisbe Fra Guillem pot servir, també, per reforçar aquesta necessitat.

Joan J. Busqueta Riu
Departament d'Història
Universitat de Lleida
Pl. Víctor Siurana, 1
25003 Lleida

25. Vegeu una bona síntesi a Bertran 1990.

26. Constitucions publicades per Villanueva (1851: Apéndice de documentos I-IV).

27. Vegeu Borràs 1911: 156-159; Lladonosa 1972: 454-456; Paris 2008: 639.

28. ACL, AC_0041, pàg. 26 (numeració en llapis actual). La data: XVII kalendes de setembre.

29. Vegeu especialment Español 1991: 181-213. La professora Español aporta documents dels anys 1337 i 1338, i ja adverteix, però, que la incorporació d'aquest mestre a les obres de la catedral sembla ser anterior, com efectivament resta palès a partir del fragment de les actes capitulars, de 1317, que hem reproduït. Vegeu també Fité 2003b: 51-66. Guillem d'Erill no apareix mencionat a Alonso 1976.

30. En els treballs anteriors apareix el nom de Guillem d'Enill, nosaltres optem per *Erill*, d'acord amb la lectura que hem fet del document de 1317, tot suposant que es tracta de la mateixa persona.

31. Lladonosa 1972: 451.

32. Vegeu Fort i Cogul 1965: 61. Recull també Lladonosa 1972: 451.

33. Vegeu el resum que en fa Paris (2008: 638-639).

Bibliografia

- ALONSO, G. (1976). *Los maestros de la Seu Vella de Lleida y sus colaboradores*. IEI. Lleida.
- BERTRAN, P. (1990). El poder de l'Església medieval: organització administrativa i sistema fiscal en el segle XIV. *L'Avenç*, 139: 66-69.
- BERTRAN, P. (2008). Un nou impuls: l'arribada i l'expansió dels ordes mendicans. A: P. BERTRAN i F. FITÉ (coords.). *Arrels Cristianes, vol. II, Temps de Consolidació. Segles XIII-XV*. Pagès editors. Lleida: 151, nota 3.
- BORRÀS, L., prev. (1911). *Efemérides del Obispado de Lérida*. Bisbat de Lleida. Lleida.
- BUSQUETA, J. J. (1996). Burguesia i mentalitat feudal a la Lleida del segle XIV: lectura del testament de Tomàs de Sant Climent, senyor d'Alcarràs, Montagut, Sarroca i Llardecans. A: *Homenatge a Mn. Jesús Tarragona*. Ajuntament de Lleida. Lleida.
- BUSQUETA, J. J. (2004). *Història de Lleida*, vol. III, *Baixa Edat Mitjana*. Pagès editors. Lleida.
- BUSQUETA, J. J. (2011). *Manuel de Montsuar. Contra l'autoritarisme*. Alfazeta. Lleida.
- CHÉLINI, J. (1982). *L'Église au temps des schismes (1294-1449)*. A. Colin. París.
- CONEJO, A. (2011). Oligarquia ciutadana i promoció artística: la petjada dels Montsuar (c. 1350-1500). A: M. R. TERÉS (coord.). *Capitula facta et firmata. Inquietuds artístiques en el quatre-cents*. Valls.
- COSSÉ, J., LLADONOSA, J. (1982). *La Nissaga dels Montsuar*. IEI. Lleida.
- DIAGO, F. (1599). *Historia de la Provincia de Aragón de la orden de Predicadores, desde su origen y principio hasta el año de mil y seiscientos*. Sebastián de Cormellas. Barcelona.
- ESPAÑOL, F. (1991). La catedral de Lleida: arquitectura y escultura trecentistas. A: LORÉS, I., VILÀ, F. (eds.). *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes*. Pagès editors. Lleida.
- FITÉ, F. (2003a). Litúrgia i cultura a la Seu Vella de Lleida. A: *Seu Vella. L'Esplendor retrobada*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Lleida.
- FITÉ, F. (2003b). Els mestres d'obra d'època medieval. A: DD.AA. *Seu Vella. L'Esplendor retrobada*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Lleida.
- FORT I COGUL, E. (1965). El mullerament d'un infant. A: *Lleida i Santes Creus*. Amics de Santes Creus. Santes Creus.
- LESTOCQUOY, J. (1945). *Patriciens du Moyen Age. Les dynasties bourgeoises d'Arras du XI au XV siècle*. Arras: 74.
- LLADONOSA, J. (1950). *Manuel de Montsuar (1410-1491)*. IEI. Lleida.
- LLADONOSA, J. (1952). Lérida en la ruta de peregrinos hacia Santiago de Compostela. Origen de la tradición local dels Fanalets. *Ilerda*, XVI: 99-112.
- LLADONOSA, J. (1954). *El desarrollo urbano de Lérida a través de su historia*. Artes Gráficas Ilerda. Lleida.
- LLADONOSA, J. (1962). *Manuel de Montsuar. President de Catalunya (1410-1491)*. Rafael Dalmau. Barcelona.
- LLADONOSA, J. (1968). El monestir de predicadors de Lleida. A: *Miscelánea de estudios dedicados a J. Martínez Ferrando, archivero*. ANBAA. Madrid: 279-290.
- LLADONOSA, J. (1972). *Història de Lleida*, vol. I. Camps Calmet. Tàrrrega.
- LLADONOSA, J. (2007). *Els carrers i les places de Lleida a través de la Història*. Reedició en un volum de l'obra publicada entre 1961 i 1974. Ajuntament de Lleida. Lleida.
- MIRAVALL, R. (2003). *Corpus epigràfic dertosense*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Barcelona: 51.
- MOLLAT, G. (1964). *Les Papes d'Avignon (1305-1378)*. Létouzey et Ane. París.
- PARIS, J. (2008). Episcopologi (segles XIII-XV). A: P. BERTRAN i F. FITÉ (coords.). *Arrels cristianes, vol. II, Temps de Consolidació. Segles XIII-XV*. Pagès editors. Lleida: 625-658.
- RAPP, F. (1973). *La Iglesia y la vida religiosa en Occidente a fines de la Edad Media*. Labor. Barcelona.
- RÉNOUARD, Y. (1961). *Los Papas de Aviñón*. Los Libros del Mirasol. Buenos Aires.
- RUBIO, L. (1949). *Introducción al estudio de las representaciones sacres en Lleida*. IEI. Lleida.
- SÁINZ DE BARANDA, P. (1850). *España Sagrada*. Real Academia de la Historia. Madrid: 45.
- SCHENK, J. E. (1979). Centralismo pontificio y tendencias nacionales. A: A. FLICHE, V. MARTIN (dirs.). *Historia de la Iglesia*, vol. XI. EDICEP. València.
- TARRAGONA, Mn. J. (1979). Inscripcions i làpides sepulcral a la Seu Vella de Lleida. *Ilerda*, XL: 247-324.
- TARRAGONA, Mn. J. (1996). Reproducció del manuscrit d'*Epitafios de los sepulcros y escritos de la Iglesia Vieja de la Cathedral de Lérida*, de Josep Pocurull i Castells. A: I. BANGO, J. J. BUSQUETA (eds.). *Gombau de Camporrells, bisbe de Lleida. A l'alba del segle XIII*. Amics de la Seu Vella-Pagès Editors. Lleida: 235-333.
- VILLANUEVA, J. (1851). *Viage literario a las Iglesias de España*, T. XVII. Real Academia de la Historia. Madrid.